

ПОНЯТТЯ "ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ" У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У результаті еволюції взаємовідносин влади та суспільства на певному етапі виникає громадянське суспільство. Людський капітал формується в умовах розвитку громадянського суспільства і є своєрідною якісною його характеристикою. Людський капітал сьогодні є необхідною умовою розвитку демократичного правового суспільства.

Ключові слова: "людський капітал", громадянське суспільство, влада, суспільство, права та свободи.

Незважаючи на досить тривалу історію зародження, формування та розвитку громадянського суспільства, у дослідників до цього часу не має єдиної думки щодо його змісту та форми. Вчений А. Кочетков розуміє під терміном "громадянське суспільство" сукупність недержавних суспільних відносин та інститутів, що виражають цінності, інтереси й потреби членів суспільства [12].

Дослідник В. Смольков стверджує, що громадянське суспільство – це елемент метасистеми (під якою він розуміє соціум). Водночас автор уточнює, що це саме та частина суспільства, що існує поза політичною владою. В. Смольков у своїх працях робить висновки, що громадянське суспільство – це відносини, а саме недержавні суспільні інститути, що виражають різноманітні цінності, інтересів та потреб людей [6].

Розуміння В. Смолькова сутності громадянського суспільства багато в чому перекликається із тлумаченням цього поняття А. Кочеткова.

С. Перегудов вважає, що громадянське суспільство – це система незалежних від держави інститутів та відносин, що базуються на свободі особи, демократії та політичному плюралізмі [14, с. 87].

Досить близьким є розуміння Я. Рубіна щодо сутності громадянського суспільства. На його думку, під цим поняттям слід вважати ініціативу та самодіяльність громадян у встановлених державою правових рамках [16, с. 139].

Вільна філософська енциклопедія дає таке визначення громадянському суспільству: система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реального суспільства у протизагні і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи) [8].

Питанням змісту громадянського суспільства займалися і українські вчені. Так, В. Андрущенко визначає громадянське суспільство як систему "різноманітних неопосередкованих державою взаємовідносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової держави" [1].

Схожої теоретичної концепції дотримуються й інші вітчизняні вчені. В. Сіренко, В. Тимошенко, В. Безверхий, Т. Ковальчук так чи інакше пов'язують громадянське суспільство з інтересами та потребами суспільства, що мають вираження у певній системі відносин поза межею держави та її інститутів. Крім того, вони уточнюють, що саме держава, шляхом нормативно-правового регулювання, забезпечила існування такої системи взаємовідносин [3].

Центральним елементом громадянського суспільства є громадянин. Філософська енциклопедія дає таке визначення цьому поняттю: людина, індивід який належить до певної територіальної спільноти. Ця приналежність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятним в громаді) нормам і законам [7].

Для більш глибокого аналізу даного поняття, на нашу думку, доцільно звернутись до формаційного підходу – методологічного принципу розробленого та остаточно оформленого К. Марксом. За формаційним підходом вся еволюція суспільства поділяється на п'ять етапів:

- первіснообщинний;
- рабовласницький;
- феодальний;
- капіталістичний;
- комуністичний.

І хоча комуністичний етап та його положення поки що залишаються утопією, вже ж базові принципи, закладені автором досить глибоко розкривають закономірності розвитку суспільства, визначають джерела змін його етапів.

Якщо ключовою ознакою, характерною громадянина, є його обов'язки та права, то з наведеної вище класифікації етапів розвитку суспільства не важко помітити, що права людина мала далеко не завжди. Лише з появою капіталістичного ладу, людина остаточно набула прав. До цього часу переважно людина мала лише обов'язки. Капіталістичне суспільство запропонувало людині принципово відмінні умови існування. Людина здобула особисту свободу. Свободу від власника – раба, феодала, фараона чи жреця. І хоча майнова чи матеріальна залежність залишалась, вже ж людина собою розпоряджалась на свій розсуд.

Тому появу громадянина та капіталістичного суспільства можна вважати початком громадянського суспільства. Звичайно, можна згадати, що громадяни з'явилися ще за часів стародавнього Риму чи Древньогрецької демократії. Але обмеженість державних інституцій, прав і свобод громадян тогочасного суспільства дозволяє нам говорити скоріше за все про давнє коріння цього процесу, а не системне явище, що проявилось століттями пізніше.

Підсумовуючи сказане вище, слід зазначити, що поява громадянського суспільства пов'язана з появою громадянина. Громадянин насамперед є характеристикою ступеня свободи людини – наявності особистої свободи. Поява виборчих державних інституцій є наслідком цього процесу. Тому у жодному разі не потрібно протиставляти державу та її інститути загалом і громадянина; а отже, і визначати громадянське суспільство поза межею держави. Навпаки, громадянське суспільство існує в межах держави.

Якщо поява прав і свобод індивіда, громадянина, виборчих органів влади припадає на середину XVII століття у Великобританії та подальший розвиток у Європі у XVIII – XIX століттях, то, на нашу думку, варто проаналізувати, що відбувається з правами та свободами людини з часом. Це дозволить нам простежити якісну зміну прав та свобод індивіда, а відтак і еволюцію громадянського суспільства.

Варто зазначити, що процес розвитку прав та свобод людини досить ґрунтовно описує західна наукова література. Так, Е. Гідденс та Ю. Габермас розвивають комуні-

кативну теорію, у якій розвиток комунікації відбувається між двома суб'єктами – громадянином та державою. Рівень розвитку діалогу між державою та громадянином і вказує на "розвиненість" громадянського суспільства.

Важливою особливістю концепції Ю. Габермаса є також те, що автор розглядає не лише суспільні структури та інститути неформального характеру, але й приватну сферу. Дослідник стверджує, що джерелом виникнення та розвитку громадянського суспільства є також сфера, "...де розгортається не усупільнена діяльність індивідів по виробництву й обміну товарів, куди включається життя окремої родини..." [4].

На нашу думку, саме ця особливість концепції Ю. Габермаса вирізняє з кращого боку розуміння сутності громадянського суспільства серед всього розмаїття підходів та думок інших вчених. Вчений побачив глибинні закономірності розвитку суспільства, які змінюються на основі еволюції матеріальних виробничих, економічних відносин. Інші дослідники, ніби нехтуючи цією думкою, розвивають вже інші відносини, які лежать на поверхні проведеного нами аналізу.

Своєрідного розвитку теоретична концепція Ю. Габермаса набула в працях А. Арато та Дж. Когена. На думку вчених, громадянське суспільство займає проміжне становище між індивідом та державою, між приватною та суспільною сферами. Відносини, що визначають "громадськість" суспільства, характеризуються наявністю "мережі асоціацій і об'єднань", що опосередковують діяльність вищезазначених суб'єктів. Варто відмітити, що науковці приділили досить багато уваги відродженню громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах [9, с. 114].

Внесок А. Арато та Дж. Когена є вагомим ще з того погляду, що вони у своїх працях дали не лише тлумачення поняттю "громадянське суспільство", а й визначили його взаємозв'язок з "інститутами влади", "політичною теорією", "суспільною системою". У теоретичній концепції авторів громадянське суспільство посіло зрозуміле, логічно обґрунтоване місце в системі понятійно-категоріального апарату соціологічної науки. Результатом такого підходу було чітке розмежування сфер поза державного життя та "політичне", "громадянське" та "економічне" суспільство [2, с. 31].

Близькими до поглядів попередників є ідеї багатьох інших вчених. Проте у своїх працях вони дещо абстрагуються від тих першооснов, що були закладені Ю. Габермасом, та часто роблять суперечливі та поверхневі висновки [5, с. 42.].

Варто зазначити, що окремі теоретичні положення А. Арато, Дж. Когена, та і Ю. Габермаса, піддавались і піддаються критиці. Сьогодні це проявляється у широкому розмаїтті поглядів, концепцій та думок щодо сутності та природи громадянського суспільства [15, с. 69]. Водночас, на нашу думку, саме цим вченим вдалось наблизитись до глибинного розуміння сутності досліджуваних понять та вибудувати системну логічну модель виникнення, функціонування та розвитку досліджуваного поняття.

Слід зауважити, що концепція громадянського суспільства набула особливої популярності у повоєнний період ХХ століття, а особливо у 70 – 90 роки. Обставини склались так, що досить зручно було пояснювати трансформацію диктаторських режимів, а пізніше і падіння комуністичних режимів у світі за допомогою "розвитку та утвердження громадянського суспільства". Теоретичні концепції другої половини ХХ століття вражають не лише розмахом та широтою, а й іноді суперечливістю висновків. Але знову нас насторожує факт ігнорування економічного розвитку, що, з нашого погля-

ду, був основою в той час глибинних трансформаційних змін політичних систем світу.

Розуміння сутності громадянського суспільства було б неповним без аналізу праць Р. Патнема. Успішно розвиваючи токвілівський підхід до громадянського суспільства автор у праці "Як примусити демократію працювати?" аналізує особливості та закономірності розвитку італійських регіонів. В основі теоретичної концепції автора покладено розвиненість цивільних громад та функціонування демократичних інститутів [13].

Сфокусувавши свою увагу на цивільній громаді, автор побачив не лише культурний осередок соціального життя, в якому логічно та природно поєднувались культурні, економічні, релігійні відносини, а й структурний елемент більш широкої системи – демократичного устрою країни. Тому саме цьому автору слід віддати належне у дослідженні причин появи, особливостей прояву та функціонування громадянського суспільства, розвитку та дії демократії, ролі історичної традиції, громадянських орієнтацій та цінностей.

На нашу думку, всі зазначені автори так чи інакше описують взаємодії чи навіть протиставлення суспільного та приватного, абстрактного та конкретного. Безумовно, під цим протиставленням слід розуміти діалектичну єдність різних аспектів одного й того ж суспільства, складових його елементів.

Поняття "соціальне" слугує "містком", що поєднує в собі різні частини та елементи суспільства, розмаїття прояву його форм. Рівень конкретного виявляється у поведінці індивіда, наявності його потреби та інтересу. Взаємодія зазначених вище елементів визначає характер розвитку суспільства, тип його організації та форми протікання інтегративних процесів.

Важливо також відзначити, що громадянське суспільство є формою суспільної самоорганізації, воно логічно втискається у межі культурних, політичних, економічних та соціальних умов, збереженню й зміцненню яких воно і служить.

Громадянське суспільство структурно побудоване так, як і суспільство загалом. Але розмаїття його суспільних відносин якісно вирізняє серед інших форм організації суспільного життя. Громадянське суспільство базується на міцному фундаменті – недержавній власності на засоби виробництва, реалізації прав і свобод економічних та політичних інтересів як індивідів, так і колективів. Наявність у індивідів та колективів прав і свобод, прав на власність протиставляють їх державі та державній власності.

Варто також відмітити, що громадянське суспільство має свою оригінальну соціальну, економічну, культурну та політичну структуру. Найпростішу соціальну структуру створюють індивід та держава, економічну – найманий працівник та роботодавець, культурну – суспільна система як носій культури та індивід, політичну – група індивідів, об'єднаних у політичні інститути з одного боку та держава – з іншого.

Кожен елемент структури набуває в умовах громадянського суспільства особливої форми – асоціації, школи, політичні партії, релігійні общини, етнічні групи.

Структурно, громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, яке є сукупністю прояву всього розмаїття сфери суспільного життя. Водночас як підструктура суспільної системи громадянське суспільство має свою внутрішню структуру, яку вибудовують елементи інституційного плану та визначений тип культури та форма його прояву [17].

З огляду на все зазначене вище, можемо погодитися з думкою А. Колодій, що громадянське суспільство – "...це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена не-

обхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності" [11, с. 33].

Отже, як ми мали змогу пересвідчитись, теоретична концепція громадянського суспільства має досить давньою історію. Водночас широта охоплення суспільних відносин, неоднозначність трактувань окремих положень настановує на думку про значний теоретичний, нормативний та політичний потенціал розвитку даної теорії [10].

Посилює актуальність розробки теорії громадянського суспільства і нові економічні реалії – інформаційна, знаннемістка, комунікативна економіка. Нові економічні теорії – постіндустріальної економіки, пост капіталістичної економіки, пост економічного суспільства – знаходять багато переплетінь у розвитку теорії громадянського суспільства. Логічною основою виступають і нові філософські парадигми, що набувають особливої актуальності останніми десятиліттями.

Теорія громадянського суспільства відіграла важливу роль у появі людського капіталу. Більше того, вже зараз можна прослідкувати схожість моделей розвитку громадянського суспільства Р. Патнема та людського капіталу Г. Беккера. У згаданих моделях чітко прослідковуються рівні суспільної взаємодії та логіка причинно-наслідкових зв'язків. Водночас дані концепції не потрібно ототожнювати.

Розробка поняття "людський капітал" як самостійної та цілісної соціологічної концепції розпочалось у західній літературі в останній третині ХХ століття. Дуже легко можна прослідкувати логічну взаємодію теорій громадянського суспільства та людського капіталу в розвитку наукової соціологічної, економічної, філософської та політичної думки. Більше того, економічний аспект концепції людського капіталу виводить ті глибинні причини та суперечності суспільного розвитку, які для багатьох вчених соціологів багато років були не очевидними.

Американський дослідник Дж. Коулман пішов ще далі, інтегрувавши концепцію людського капіталу в межі аналізу економічного змісту соціальної дії та поведінки. Важливим методологічним кроком автора було поєднання в межах причинно-наслідкових зв'язків економічної поведінки та продуктивної функції соціального капіталу. Дж. Коулмана можна вважати автором оцінки економічної ефективності структури соціальних зв'язків.

Важливим етапом розвитку теорії людського капіталу є праці М. Грановеттера, Р. Берта та Н. Лін. Застосувавши мережевий принцип, вчені показали широту дії та масштабність наслідків взаємодії соціальних агентів. Кількісна оцінка соціальної мережі доповнила праці Дж. Коулмана та розширила межі концепції людського капіталу до сучасного рівня.

Аналізуючи історичний розвиток концепцій громадянського суспільства та людського капіталу, не важко помітити, що вони мають більше схожого, ніж відмінно-

го. Більше того, можна стверджувати, що теорія людського капіталу є логічним та послідовним продовженням теорії громадянського суспільства.

Потреба в конкретизації наукових понять знайшла своє відображення в кількісному вимірі якості зв'язку суспільних прошарків. Якщо дослідники громадянського суспільства зосереджували свою увагу на суб'єктно-об'єктних зв'язках суспільної структури, то з часом виникла необхідність їх кількісного виміру. В цьому випадку на допомогу прийшла економічна наука та її категорія "капітал".

Таким чином, теорія людського капіталу є логічним продовженням концепції громадянського суспільства. Поняття "людський капітал" породжене розвитком громадянського суспільства, розширенням прав і свобод громадянина, утвердженням його ролі в еволюції форм суспільно-економічного відтворення. Людський капітал є якісною характеристикою взаємодії суспільних агентів та економічною спробою її оцінки.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К., 2005. – 498 с.
2. Арато А., Коген Дж. Возрождение, упадок и реконструкция концепции гражданского общества // А. Арато, Дж. Коген / Политическая мысль. – 1996. – №1. – с.23-31
3. Безверхий В.Б. Взаємовідносини між громадянським суспільством і державою в Україні: політологічний аналіз. – К., 1995. – 239 с.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянського суспільства. – Львів, 2000. – 472 с.
5. Голенкова З. Становление гражданского общества и социальная стратификация // З. Голенкова / Социс. – 1995. -№6. – С. 34-42.
6. Гражданское общество: истоки и современность. – СПб., 2002. – 296 с.
7. Громадянин [Електронний ресурс] / Вільна філософське енциклопедія: Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Вільна філософська енциклопедія: Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
9. Громадянське суспільство / Науч. Ред. В.Г. Смольков. – М.: 1993. – 265 с.
10. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. – К., 2000. – 391 с.
11. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // А. Колодій / "І". – 2001. – №21. – С. 3-33
12. Кочетков Ф.П. Про формування громадянського суспільства // А. Кочетков / Соціально-політичні науки. – 1992. – №1. – С.11-21.
13. Патнем Роберт. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К., 2001. – 478 с.
14. Перегудов С. Институты гражданского общества и государство // С. Перегудов / Социс. – 1995. -№3. – С.71-87
15. Перегудов С. Гражданское общество: "трехчленная" или одночленная модель // С. Перегудов / Полис. – 1995. – №3. – С.57-69
16. Рубін Я. Деякі зауваження по проблематиці громадянського суспільства // Я. Рубін / Суспільство і економіка. – 2004. – №5-6. – С. 127-139.
17. Alexander, Jeffrey C. "Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concert from Normative Controversies and Historical Transformations" / In the book: Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization. Ed. by Jeffrey C. Alexander. – London etc.: Sage, 1998.

Надійшла до редколегії 05.08.14

О.Ю. Адам, соискатель
КНУТШ, Киев

ПОНЯТИЕ "ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ" В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

В результате эволюции взаимоотношений власти и общества на определенном этапе возникает гражданское общество. Социальный капитал формируется в условиях развития гражданского общества и является своеобразной качественной его характеристикой. Социальный капитал сегодня является необходимым условием развития демократического правового общества.

Ключевые слова: "человеческий капитал", гражданское общество, власть, общество.

O. Adam, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE CONCEPT OF "HUMAN CAPITAL" IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF CIVIL SOCIETY

As a result of the evolution of relations between government and society at some point is civil society. Social capital is formed in the development of civil society and is a unique quality of its properties. Social capital is a necessary development of a democratic legal society.

Keywords: "human capital", civil society, government, society.